

Məhəmməd Füzuli qəzəllərinin mövzu dairəsi

Aynur Mahmud

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
E-mail: aynuram@rambler.ru

Annotasiya. Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında ən geniş yayılmış janr olan qəzəl öz tarixini ərəb ədəbiyyatından başlayır. İslam dinini yaymaqla məşğul olan və bu dini işğal etdiyi ölkələrdə qəbul etdirən Ərəb xilafətinin təsiri ilə ərəbdilli poeziyanın bir çox janrları Şərqi ölkələrində, öncə farsdilli ədəbiyyatda, daha sonralar isə türk ədəbiyyatında özünü göstərməyə başladı.

Füzuli əsrlər boyu Azərbaycan şeirinin zirvəsində yer tutub. Şairin qəzəl yaradıcılığı bir çox keyfiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Günümüzdə qədər türk ədəbiyyatında Füzulinin qəzəllərinə çatmaqla bəzən qəzəllər yazılmamışdır. Bu nailiyyətin səbəbini şairin sənətkarlığında, əsərlərinin ruhunda, eləcə də müraciət etdiyi mövzularda axtara bilərik. Bu məqalədə şairin qəzəllərində müraciət etdiyi mövzular araşdırılacaqdır.

Açar sözlər: Füzuli, qəzəl, mövzu, məzmun, eşq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 30.10.2024; qəbul edilib – 12.11.2024

Thematic area of Mahammad Fuzuli's ghazals

Aynur Mahmud

Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS
E-mail: aynuram@rambler.ru

Abstract. Ghazal, the most widespread genre of medieval Azerbaijani literature, originates in Arabic literature. Under the influence of the Arab Caliphate, which was engaged in the spread of Islam and its adoption in the countries it captured, many genres of Arabic-language poetry began to appear in the countries of the East, first in Persian and then in Turkic literature.

Fuzuli has occupied an honorable place at the top of Azerbaijani poetry for centuries. The ghazal in the poet's work attracts attention with many qualities. Until now, there have been no ghazals written in Turkic literature that could be compared with Fuzuli's ghazals. The reason for this achievement can be sought in the poet's art, the spirit of his works, as well as in the themes he addressed. This article will examine the themes touched upon by the poet in his ghazals.

Keywords: Fuzuli, ghazal, theme, content, love

Article history: received – 30.10.2024; accepted – 12.11.2024

Həsənoğlunun ana dilində olan hər iki qəzəli bu janrın ən gözəl nümunələrindən hesab oluna bilər. XIV əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatında qəzəl janrı öz inkişafının daha bir mərhələsini keçərək,

İctimai-fəlsəfi qəzəllərin inkişafı tarixi-ictimai şəraitlə sıx bağlıdır. Çünki şərait özü rəmzlərlə, simvollarla yazmaq məcbur edirdi. Bu tipli qəzəllərin yaranması ilə də qəzəlin potensial imkanları daha da genişlənmiş olur. Ritmə görə abəhəng, həcmə görə yığcam, yadda qalan məzmununa görə xalq kütlələrinin müxtəlif təbəqələrini özünə cəlb edə bilən xalq qəzalına yaxın bir janr olduğu üçün onun nüfuz dairəsi də geniş idi. Klassik poeziya janrları içərisində qəzəli ən xalqi hesab edən T.Hacıyev yazır: "Bu janr xalq mühitinə az qala milli qoşma, gəraylı, bayatı kimi nüfuz etmişdi. Çünki qəzəl yalnız şeir kimi oxunmurdu, musiqi ilə söyləyirdi və xalq məclislərinə, toylara, şənliklərə daxil olurdu" [5, s.12].

Füzuli qəzəl janına münasibətini türk və fars divanlarının dibaçələrində açıqlayır. Şair bu prinsipləri əsas tutaraq öz əsərlərini yazmış və qəzəlin nəzəri əsasları ilə bağlı fikirlərini əməli olaraq nümayiş etdirmişdir. Şair fars divanının dibaçəsində qəzəlin məzmununu "aşiqin könül dərbindi mərhəməti sevgilisinə açması və ya məşuqun öz halını sadiq aşiqinə bildirməsi" kimi müəyyənləşdirir. Təbiətində çətin anlaşılan ibarələr və məzmun incəliyini xüsusi bir məhəbbət olan şair qəzəl yazıbacağı düşünmədiyini, qəsidə və müəmma yazmağa meyilli olduğunu söyləyir. Çünki "qəzəl üslubunda mübhəm məzmunlar, anlaşılmaz ləfzlər heç kəsə bir həyacan verməz. Qəzəlin özünəməxsus bir dili və müəyyən kəlmə aləmi vardır" [4, s.22]. Qitələrinin birində şair qəzəlin hamı tərəfindən qəbul edilən, zövq bağışlayan məzmunlu olmasına tələbər verir:

*Oldur qəzəl ki, feyzi onun am olub müdam,
Arayışı-məcəlisi-əhli-qəbul ola,*

*Virdi-zəbani-əhli-səfavü sürur olub,
Məzmunu zövqəbəxş, səriül-hüsl ola,
Ondan nə sud kim, ola mübhəm ibarəti,
Hər yerə istimain-edənlər məlul ola!* [2, s.187]

Şairin qəzəl yaradıcılığını araşdırarkən onun türk və fars divanlarında toplanmış qəzəllərinə əsaslanaraq mülahizə yürüdü. Professor Mir Cəlalın qeyd etdiyi kimi, "Şairin cəm etdiyi divan, qəzəllərinin hamısı deyil, ixtisarla toplanmışdır" [7, s.116]. Bunu şair türk divanına yazdığı dibaçədə qeyd edir [3, s.44].

Burada şair qəzələ aid bir qitəsində yazır:

*Qəzəldir səfəbəxşi-əhli-nəzar,
Qəzəldir güli-bustani hüner.
Qəzəli-qəzəl seydi asan degil,
Qəzəl münkiri əhli-irfan degil.
Qəzəl bildirir şairin qüdrətin,
Qəzəl artırır nəzimin şöhrətin.
Könül, gərçi aşara çox rəsm var,
Qəzəl rəsmi et cümlədən ixtiyar ki,
Ki, hər məhfili zəinətədir qəzəl,
Xirəməndlər sənətidir qəzəl.
Qəzəl də ki, məşhuri-dövrən ola,
Oxumaq da, yazmaq da asan ola.* [3, s.44]

Şair bu qitəsində qəzələ verilən tələbləri göstərmiş, "hünər bağının güllü"nü dəstərk, öz şair qüdrətini nümayiş etdirmişdir. Bir çox təzkirələrdə (demək olar ki, XVI əsrdən başlayaraq yazılan bütün təzkirələrdə) Füzuli qəzəlləri öz əksini tapmışdır. Bu qəzəllərin şairin gənclik dövründə yazıldığı və bununla şairliyə başladığı güman olunur (Mir Cəlal). Qeyd etmək lazımdır ki, Füzulinin qəzəllərinin yazılma tarixini müəyyən etmək çox çətindir. Çünki şair gəncliyindən başlayaraq qocalığına qədər zaman-zaman bu janra müraciət etmişdir. Belə bir fərziyyə də irəli sürə bilərik ki, şair bir çox qəzəlləri üzərində yenidən işləmiş, onları təkmilləşdirmişdir. Odu ki, şairin qəzəllərini konkret bir tarixlə bağlamaq özünü doğrultmur. Şair fars divanının dibaçəsində yazır: "Allaha şükür ki, ömrümün bu bəxətli adı daşıyaraq seir uğrunda çalışmaq keçən zamanı həmişə mənim üçün xeyirli olmuş və bu övliya torpağının şüümlüyündən və bəxətindən qələmə aldığım hər əsəri asanlıqla tamamlamışam. Yalnız farsca şeirlərimin tamamlanması gecikmiş və bundan əvvəl söylədiyim maneələr səbəbilə bu işə başlamaq asan olmamışdı" [4, s.22]. Söylənənlərdən aydın olur ki, şair türkcə divanını farsca divanından əvvəl tamamlamışdır.

Məhəmməd Füzuli qəzəllərinin mövzu baxımından təsnifatı

Füzuli qəzəllərini xronoloji ardıcılıqla düzmək mümkün olmasa da, onları mövzu baxımından təsnif etmək məqsədəuyğundur. Bu günə kimi şairin qəzəllərinin mövzuya görə bir çox təsnifatına rast gəlirik. Şairin qəzəllərinin mövzu və məzmun etibarilə müxtəlif olduğunu, burada əsas yer tutan aşiqanə qəzəllərlə yanaşı, həyat, varlıq haqqında, sırf fəlsəfi fikirlər ifadə edən qəzəllərə, obyektiv həyat hadisələrinə həsr edilən təsviri xarakterli qəzəllərə, dövrün xarakterini verən ümumi şikayət rəhli qəzəllərə, satirik məzmun daşıyan əsərlərə də rast gəldiyini qeyd edən professor Mir Cəlal Füzuli qəzəllərini mövzu və məzmununa görə dörd yerə bölmə: "1. Aşiqanə qəzəllər, 2. ictimai-fəlsəfi qəzəllər, 3. "təsviri" qəzəllər, 4. minacat, nət ruhunda olan "rəsmi" qəzəllər [7, s.115].

Bu təsnifatı bir çox tədqiqatçılar da qəbul etmişdir. Bəzi fərqlərlə digər təsnifatlara da rast gəlirik. Əlyar Səfərlə Füzulinin qəzəllərinin mövzuya zəngin olduğunu, "aşiqanə qəzəllər əksəriyyət təşkil etsə də, təsviri, ictimai, fəlsəfi, "rəsmi" qəzəllərin də burada mühüm yer tutduğunu" [9, s.232] yazır. Füzuli məhəbbət şairidir. O nədən yazırsa yazsın, sətirlər arasında bu eşqi, bu ruhu görmək olar.

*Məndən, Füzuli, istəmə aşari-mədhü zəmm,
Mən aşiqəm, həmişə sözüm aşiqanədir.* [2, s.101]

Şair bu beyti ilə təsdiq edir ki, onun müraciət etdiyi bütün mövzular nəticə etibarilə eşqlə bağlıdır, aşiqanədir. Mədh və ya tənqid ona yaddır, o yalnız eşqi tərənnüm edir, çünki Aşiqdir. F.Qasımzadə də bunu nəzərə alaraq qeyd edir ki, "Füzulinin özü böyük bir aşiqdir" [6, s.144]. Biz şairin qəzəllərini iki böyük qrupa ayırmağı məqsədəuyğun hesab edirik: 1. Aşiqanə qəzəllər. 2. ictimai-fəlsəfi qəzəllər. Prinsipea "təsviri", "rəsmi" qəzəlləri isə mövzu baxımından ya aşiqanə, ya da ictimai-fəlsəfi qəzəllərə aid etmək mümkündür. Çünki şairin həm "təsviri", həm də "rəsmi" qəzəllərinin bir çoxunda ya sevgili ilə bağlı real bir mənzərə təsvir olunur, ya da minacat, nət ruhunda olan qəzəllərdə ilahi eşq, eləcə də ictimai-fəlsəfi fikirlər yer alır. Odu ki, şairin qəzəl yaradıcılığında belə bir təsnifat özünü doğruldur. Mir Cəlalın qeyd etdiyi kimi, "şairin bütün qəzəlləri daxili məzmunu ilə azad sevgi təbliğ edir" [7, s.129]. Orta əsrlərdə isə "azad sevgi" anlayışı ictimai-fəlsəfi, humanist ideyaları, şəxsiyyət azadlığı, xoşbəxtlik meyillərini özündə ehtiva edirdi. Buna görə də ən aşiqanə hesab edilən qəzəldə belə ictimai-fəlsəfi fikirlər sətirlərdə formalaşdırıla bilər. Bir qəzəldə, eyni zamanda həm ilahi, həm də bəşəri məhəbbətin tərənnümü olunmasına rast gələ bilərik. Yaxud məhəbbətin tərənnümü ilə başlayan qəzəlin fəlsəfi fikirlərlə yekunlaşdığını, müəyyən işarələrlə fəlsəfi konturlara sahib olduğunu görə bilərik. Qəzəllərin bu xüsusiyyətini nəzərə alaraq A.Rüstəmov yazır: "Bəzən sənətkarlar həyatı, real məhəbbətlə sufianə məhəbbəti bir vəhdətdə götürür və onların qovşağını tərənnüm edirlər" [8, s.63].

Füzulinin aşiqanə qəzəllərində humanist ideyalar, ictimai-fəlsəfi fikirlər müəyyən çəkiyə malikdir. Professor Mir Cəlal Paşayev yazır: "Onun eşq mövzusunda yazdığı əsərlərdə də yalnız eşq, məhəbbətə aid deyil, ümumiyyətlə, ictimai həyat və yaşayışla bağlı çox mənalı sözlər, dərin fikirlər vardır" [7, s.71-72]. Mövzu və məzmun etibarilə zəngin, çoxqatlı Füzuli qəzəllərində fikir əlvanlığı, məna dərinliyi hər beytin ayrıca xüsusiyyətinə çevrilir, müstəqil şəkildə, avtonom olaraq müxtəlif məzmun kəsb edən beytlər arasında müəyyən əlaqələr, tellər, məntiqi digərlərinə bağlanır, ayrılıqda isə bitkin bir fikir ifadə edir, vahidin tam hüquqlu üzvü kimi özünü göstərir. Odu ki, şair eyni qəzəldə həm aşiqanə mövzudan bəhs edir, həm də dərin ictimai-fəlsəfi fikirlərini, mülahizələrini öz oxucuları ilə bölüşə bilər və bununla qəzəlin məzmun və forma quruluşuna heç bir xələf gətirməz. Bununla yanaşı, şairin sırf ictimai-fəlsəfi qəzəlləri də vardır.

*Düst bipərva, fəlak birəhm, dövrən bisükun,
Dərd çox, həmdərd yox, düşməni qəvi, tale zəbun.* [4, s.261]

Şairin yuxarıdakı qəzəli bütünlüklə ictimai-fəlsəfi məzmunla malikdir. Mir Cəlal yazır: "Füzulinin xalis ictimai mövzulu qəzəlləri aşiqanə şeirlərinə nisbətən azdır. Çünki şair istər alleqorik əsərlərində, istərsə "Leyli və Məcnun" poemasında, "Şikayətnamə"sində və xüsusilə müsəddəs, mürəbbelərində, rübailərində öz fikirlərini daha açıq ifadə etmişdir. Buna baxmayaraq, şairin sırf fəlsəfi mövzularda yazılmış xüsusi qəzəlləri, dövr cəvrlərindən şikayət edən qəzəlləri də vardır" [7, s.123].

Nəticə / Conclusion

"Mərifət dənizinin qəvvası" olan şair yaşadığı dövrə, cəmiyyətə də arifanə bir nəzər salır. Bu baxımdan Füzuli zamanasına münasibətdə bir tənqidçidir. O, yeri gələndə dövründən şikayətlənir, öz narazılığını gizlətmir, taleyin gərclərini pisləyir. Şair bəzi qəzəllərində bu mövzunu işləsə də, əsasən, qitələrinə və qəsidələrində bu barədə söhbət açır, gileylənir. Gördüyü hər bir haqsızlıq, eşitdiyi hər bir nahaq söz şairin pərişanlığını bir az da artırır, dərdinin üstünə dərd gətirir.

Füzuli qəzəlləri əsrlər keçsə belə, əvvəlki maraq və sevgi ilə oxunursa, tədqiq edilirsə, bunun əsas səbəblərindən biri də onların mövzu və məzmun baxımından zənginliyi, dərinliyi ilə əlaqədardır. Yanaşmadan asılı olaraq, şairin qəzəllərini müxtəlif şəkildə təsnif etmək mümkündür, lakin qəzəllərin mövzu və məzmununa görə təsnifatı şairin məramını müəyyən etmək baxımından məqsəduyğun hesab edilməlidir.

Ədəbiyyat / References

1. Fəhmi, Ə. Füzuli qəzəllərinin bəzi poetik xüsusiyyətləri haqqında / Məhəmməd Füzuli (elmi-tədqiqi məqalələr). – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1958.
2. Füzuli. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: Yazıçı, 1984.
3. Füzuli. Əsərləri. 5 cildə, I c. – Bakı: Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı, 1958.
4. Füzuli. Əsərləri. 5 cildə, III c. – Bakı: Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı, 1958.
5. Hacıyev, T. Füzuli: dil sənətkarlığı. – Bakı: Gənclik, 1994.
6. Qasımzadə, F. "Qəm karvanı", yaxud Zülmətdə nur. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968.
7. Mir Cəlal. Füzuli sənətkarlığı. – Bakı: Maarif, 1994.
8. Rüstəmov, A. Klassik Azərbaycan poeziyasında qəzəl. – Bakı: Elm, 1990.
9. Səfərlı, Ə., Yusifov, X. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. – Bakı: Maarif, 1982.

Тематический круг газелей Мухаммеда Физули

Айнур Махмуд

Доктор философии по филологии

Институт языкознания имени Насими НАНА

E-mail: aynuram@rambler.ru

Резюме. Газель – самый распространенный жанр средневековой азербайджанской литературы – берет свое начало с арабской литературы. Под влиянием арабского халифата, занимавшегося распространением Ислама и принятием его в захваченных им странах, в странах Востока стали появляться многие жанры арабоязычной поэзии, сначала в персоязычной, а затем и в тюркской литературе.

Физули на протяжении столетий занимает почетное место на вершине тюркской - азербайджанской поэзии. Газель в творчество поэта привлекает внимание многими качествами. До сих пор в тюркской литературе не написано газелей, которые могли бы сравниться с газелями Физули. Причину этого достижения можно искать в искусстве поэта, духе его произведений, а также в темах, к которым он обращался. В данной статье рассмотрены темы, затронутые поэтом в его газелях.

Ключевые слова: Физули, газель, тема, содержание, любовь